

**DÁSTÚRIY HÁM ZAMANAGÓY USÍLLARDÍN XALÍQ SAZLARÍ ORKESTRI
REPERTUARÍNDAGÍ SINTEZI**

Hikmat Rajabov – *professor*

*Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasi Nókis filiali
Saz atqariwshılıǵı kafedrası*

**СИНТЕЗ ТРАДИЦИОННЫХ И СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ В РЕПЕРТУАРЕ ОРКЕСТРА
НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ**

Хикмат Раджабов – *профессор*

*кафедры инструментального исполнительства
Нукусского филиала Государственной консерватории Узбекистана*

**SYNTHESIS OF TRADITIONAL AND MODERN METHODS IN THE REPERTOIRE OF THE
FOLK INSTRUMENTS ORCHESTRA**

Hikmat Rajabov – *Professor*

*Department of Instrumental Performance,
Nukus branch of the State Conservatory of Uzbekistan*

Tayanish sózler: xalıq sazları orkestri, dástúriy usıl, zamanagóy usıl, sintez, orkestrlestiriw, repertuar, milliy lad, garmoniya, tembr, dóretiwshilik izleniw.

Rezyume. Maqalada xalıq sazları orkestri repertuarındaǵı dástúriy hám zamanagóy usıllardıń sintezi talqılanadı. Onda ózbek xalıq sazları orkestriniń tariyxıy qalıplesiw basqıshları, saz ásbapların temperirlengen garmoniyaga sáykeslep qayta quriw procesi, zamanagóy kompozitorlar dóretiwshiliginde milliy lad tiykarın zamanagóy garmoniya tili, orkestrlestiriw hám dirijyorlıq dástúr menen birlestiriw jolları úyrenilgen.

Ключевые слова: оркестр народных инструментов, традиционный метод, современный метод, синтез, оркестровка, репертуар, национальный лад, гармония, тембр, творческий поиск.

Резюме. В статье анализируется синтез традиционных и современных методов в репертуаре оркестра народных инструментов. Рассматриваются исторические этапы формирования узбекского оркестра народных инструментов, процесс реконструкции инструментов для соответствия темперированной гармонии, а также способы соединения национальной ладовой основы с современным гармоническим языком, оркестровкой и дирижёрской традицией в творчестве современных композиторов.

Keywords: folk instruments orchestra, traditional method, modern method, synthesis, orchestration, repertoire, national mode, harmony, timbre, creative search.

Summary. The article analyzes the synthesis of traditional and modern methods in the repertoire of the folk instruments orchestra. It examines the historical stages of the formation of the Uzbek folk instruments orchestra, the process of reconstructing instruments to match tempered harmony, and the ways of combining the national modal foundation with modern harmonic language, orchestration and conducting tradition in the work of contemporary composers.

Kirisiw. Xalıq sazları orkestri óneri XX ásirdeń birinshi yarımında qalıplesken bolıp, ol milliy sazlardı jámaátlik túrde birlestirip orınlawdıń jańa formasın dóretti. 1930-jıllardıń aqırı – 1940-jıllardıń baslarında Yunus Rajabıydıń baslaması menen shólkemlestirilgen birinshi rásmiy “Ózbek xalıq sazları orkestri” bul procestiń tiykarǵı baspaldaǵı boldı. Sonnan berli ótken ásirlik dawır dawamında xalıq sazları orkestri óz repertuarın hám atqariwshılıq ámeliyatın dáwir talaplarına sáykes rawajlandırıp keldi. Bunday rawajlanıwdıń eń áhmiyetli tárepi – dástúriy milliy tiykardı (maqom, xalıq nama-qosıqları, milliy lad sistemaları) saqlaw menen bir waqıtta zamanagóy kompozitorlıq texnikanı,

garmonıyanı hám orkestrlestiriw usıllarını qollaw processı boldı. Usı maqalada xalıq sazları orkestri repertuarında dástúriy hám zamanagóy usıllardıń sintezi qanday dárejede hám qanday formalarda ámelge asatuǵınlıǵı talqılanadı.

Metodlar. Izertlewde tariyxıy-salıstırmalı, strukturalıq-funkcional hám kompleks tallqılaw usılları qollanıldı. Xalıq sazları orkestriniń qalıplesiw tariyxına baylanıslı ilimiy-metodikalıq ádebiyatlar, orkestr repertuarınıń ġárezsizlik dáwirindegi hám aldınǵı dáwirlerdegi shıǵarmaları, sonıń menen birge zamanagóy kompozitorlardıń orkestr ushın jazılǵan shıǵarmaları salıstırmalı túrde talqılandı. Bul jantasıw dástúriy hám zamanagóy elementlerdiń

repertuardağı ózara qatnasın anıqlawğa múmkınshilik berdi.

Nátiyjeler hám talqılaw. Xalıq sazları orkestriniń qalıplesiw tariyxı sonı kórsetedi, bul jamaat dáslep dástúriy sazlardı jámaátlik túrde birlestiriw maqsetinde dóregen. Biraq dástúriy sazlardıń kópshiligi (mısalı, surnay siyaqlı sazlar) orkestr fakturasına tolıq sıymağanlıqtan, XX ásirdiń dawamında bir qatar sazlar qayta islingen hám jańadan jaratılğan: dutor-bas, rubob-prima, girjek-bas, girjek-kontrabas siyaqlı sazlar tap usı maqsette dóretilgen. Bul – dástúriy sazlardı zamanagóy orkestr talaplarına, atap aytqanda, garmoniyağa hám kóp dawıslı fakturağa saykeslestiriwdiń dáslepki hám eń áhmiyetli qádemi boldı. Dástúriy tiykar – maqom hám xalıq nama-qosıqlarınıń orkestr repertuarındaǵı ornı. Xalıq sazları orkestriniń repertuarında dástúriy tiykar – maqom jolları, xalıq nama hám qosıqlarınıń orkestrlestirilgen nusqaları arqalı saqlanadı. Bunday shıǵarmalarda kompozitor yamasa orkestrlestiriwshi dástúriy nama sızıǵın, ritmikalıq tiykardı (mısalı, doyra ritmin) hám milliy lad sistemasınıń ózgesheligin saqlawğa itibar beredi. Bunday jantasıw arqalı orkestr xalıq dóretiwsheilig menen tikkeley baylanısta qaladı hám milliy identikalıqtı saqlaw wazıypasın orınlaydı. Zamanagóy garmoniya hám kóp dawıslı faktura - kompozitorlıq izleniwler. XX ásirdiń ekinshi yarımınan baslap zamanagóy bastakorlar xalıq sazları orkestri ushın shıǵarmalar jaratqanda Yevropa akademiyalıq muzıka dástúrine tán garmoniyalıq hám polifoniyalıq usıllardı qollana basladı. Funkcional garmoniya, sekundalik qatlamlar menen boyıtılğan akkordlar, kóp dawıslı faktura siyaqlı zamanagóy quralları milliy nama materialı menen birlestirilip, orkestr shıǵarmalarınń tembrlik hám dinamikalıq múmkınshiliklerin bargan sayın keńeytip bardı. Sonıń menen birge kóplegen kompozitorlar milliy lad sistemasınıń óz qásiyetlerin saqlawğa itibar berip, garmoniyanı milliy nama tábiyatına saykeslestiriw jolın izleydi. Orkestrlestiriw hám tembr dramaturgiyasındaǵı sintez. Zamanagóy orkestrlestiriw ámeliyatında dástúriy sazlardıń tembr múmkınshilikleri jańasha ashıladı: bir tema hár qıylı sazlar toparında qayta-qayta ótkerilip, tembr ózgerisleri arqalı dramaturgiyalıq rawajlanıw dóretiledi. Bul usıl – dástúriy

variaciya principiniń (bir namanın hár qıylı túrde qaytalanıwı) zamanagóy orkestr fakturasında jańasha kórinisi delinedi. Sonıń menen birge dinamikalıq kontrastlar, registrlik ózgerisler hám ritmikalıq quramalasırıw siyaqlı zamanagóy kompozitorlıq quralları dástúriy nama materialına jańa kórkemlik keskinlik hám keńeygen ańlatıwshılıq beredi. Dirijyorlıq dástúri hám orkestr atqarıwshılıq mádeniyatınıń rawajlanıwı. N.Mironov, A.Petrosyants, D.Zokirov, F.Sodiqov siyaqlı dirijyorlar tárepinen tiykar salınğan xalıq sazları orkestri dirijyorlıq mektebi házirgi kúnge shekem izbe-iz dawam etip kelmekte. Keyingi dáwirlerde bul iske úlken úles qosqan dirijyorlar qatarında M.Bafoyev hám basqa zamanagóy dirijyorlardıń atları atap ótilei. Olardıń iskerligi orkestr atqarıwshılıǵın jańa basqıshqa alıp shıǵıp, zamanagóy kompozitorlardıń shıǵarmaların keń úgit-nasiyat qılıw, atqarıwshılıq mádeniyatın joqarılatıw hám dástúriy hám zamanagóy repertuardı saykes túrde birlestiriw baǵdarında áhmiyetli xızmet atqardı.

Joqarıda keltirilgen talqılawlar sonı kórsetedi, xalıq sazları orkestri repertuarındaǵı dástúriy hám zamanagóy usıllardıń sintezi bir-birine qarama-qarsı emes, bálki ózara toltırıwshi eki tárep sıpatında ámelge asadı. Dástúriy tiykar (maqom, xalıq namai, ritmikalıq negiz) orkestr repertuarınıń milliy ózgesheligin támiyinlese, zamanagóy garmoniyalıq, polifonik hám orkestrlestiriw usılları bul tiykardı zamanagóy tıńlawshı qabıl etiwine say keńeytedi hám bayıtadı. Bunday sintez xalıq sazları orkestrin tek dástúriy jańalıq múzeyi emes, al dawamlı rawajlanıp baratırğan kórkem óner sıpatında qalıplestiredi.

Juwmaq. Xalıq sazları orkestri repertuarında dástúriy hám zamanagóy usıllardıń sintezi – bul kórkem óner túrininń tábiyatına tán obyektiv rawajlanıwı esaplanadı. Sazlardı rekonstrukciyalaw, garmoniyalıq til, orkestrlestiriw usılları hám dirijyorlıq dástúrinin rawajlanıwı arqalı xalıq sazları orkestri óziniń milliy tiykarın saqlaǵan halda, zamanagóy kórkemlik-texnikalıq múmkınshiliklerdi de iyelep bardı. Keleshekte bul baǵdardaǵı izertlewlerdi zamanagóy bastakorlardıń orkestr ushın jazılğan shıǵarmalarınń tereń talqılawı menen baylanıslı halda dawam ettiriw maqsetke muwapıq.

Paydalanılğan ádebiyatlar

1. Karomatov F. O‘zbek xalq cholg‘u musiqasi. – T.: Fan, 1972.
2. Азимов К. Методика работы с самодеятельным оркестром узбекских народных инструментов. - Т., 1988.
3. Визго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. Москва: Музыка, 1980.
4. Абдуллаев Р. Инструментальная музыка Узбекистана. – Т.: Санъат, 2001.
5. Ibrohimov O. O‘zbek xalq cholg‘u ijrochiligi tarixidan. – T.: Fan, 1998.